

Stanisław Dubisz

Uniwersytet Warszawski

REJESTRY KOMUNIKACYJNE W DZIEJACH POLSZCZYZNY

Termin *rejestr językowy* wywodzi się z językoznawstwa brytyjskiego. Został wprowadzony przez Thomasa Bertrama Reida (1956), a następnie upowszechniony przez lingwistów ze szkoły funkcjonalnej, w tym przywoływanego w polskiej literaturze językoznawczej Michaela A.K. Hallidaya, w latach 60. i 70. XX wieku.

Wprowadzenie tego terminu było podyktowane chęcią ukazania dyferencjacji funkcjonalnej języka, a *de facto* aktów mowy – przekazów – wypowiedzi, innej niż socjolingwistyczna (socjolekty), geograficzna (dialekty) i stylistyczna (style). Chodziło w tym wypadku o funkcjonalne ukazanie przedmiotowo-sytuacyjnych wariantów dyskursu (a więc języka w działaniu, w ujęciu dynamicznym), uzależnionych od tematu (przedmiotu) dyskursu (stąd nacisk na leksykę i jej pola semantyczne) i sytuacji mowy (stąd uwzględnianie czynników kontekstowych, zewnątrzjęzykowych i pozajęzykowych).

Do szerszego obiegu na gruncie językoznawstwa polskiego pojęcie rejestrów językowych wprowadziła zbiorowa publikacja pt. *Współczesny język polski*, a w szczególności zawarte w niej opracowania Jerzego Bartmińskiego, Stanisława Grabiasa i Wojciecha Chlebdy¹. Odtąd funkcjonuje ono – z niezbyt dużą frekwencją – głównie w pracach z zakresu tekstologii, pragmalingwistyki, stylistyki i socjolingwistyki. Do prac o dziejach języka polskiego zostało – w moim mniemaniu – wprowadzone przeze mnie w jednym z artykułów z 2009 roku². Przydatność analityczna pojęcia rejestru językowego/komunikacyjnego do interpretacji historii języka stanowi pretekst przypomnienia zasadniczych tez tego ujęcia.

¹ Zob. *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław 1993, i zawarte w tym zbiorze następujące opracowania: J. Bartmiński, *Styl potoczny*, s. 115-134; S. Grabias, *Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty*, s. 223-241; W. Chlebda, *Frazematyka*, s. 327-334.

² Zob. Ś. Dubisz, *Dzieje języka polskiego jako problem badawczy w pracy historyka języka*, „Pomradnik Językowy” 2009, z. 3, s. 19-34.

* * *

Badanie dziejów języka to nie tylko opisywanie ewolucji systemu w jego wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowaniach, który realizuje się w podstawowej odmianie codziennej komunikacji. Ważnym zagadnieniem jest także analiza funkcjonowania języka w wyodrębniających się cywilizacyjnie obszarach bytu wspólnoty komunikacyjnej i w powiązaniu z dziejami tej wspólnoty. Zenon Klemensiewicz określał to mianem czynników sprawczych rozwoju języka i wyróżniał tu między innymi uwarunkowania społeczno-polityczne, kościelno-wyznaniowe, kulturalno-oświatowe³. Z całą pewnością można tu dodać uwarunkowania wynikające z rozwoju gospodarczego państwa, z rozwoju nauki i techniki czy też czynników natury militarnej, które uwidoczniają się w komunikacji językowej. Stosując terminologię z zakresu pragmatylingwistyki, można tu mówić o uwzględnieniu w nauce o dziejach języka problematyki dyskursu publicznego, który w różnych odmianach przedmiotowych toczy się od początku kształtowania się wspólnoty komunikacyjnej. Z perspektywy oglądu diachronicznego za najważniejsze odmiany dyskursu publicznego w polskiej wspólnocie komunikacyjnej można uznać:

- 1) dyskurs polityczny (← czynniki społeczno-polityczne i militarne);
- 2) dyskurs religijny (← czynniki kościelno-wyznaniowe i światopoglądowe);
- 3) dyskurs edukacyjny (← czynniki kulturalno-oświatowe i artystyczne);
- 4) dyskurs cywilizacyjny (← czynniki naukowe, techniczne i ekonomiczne).

W kontekście rozwoju odmian komunikacyjno-stylowych polszczyzny w historycznym przebiegu poszczególnych dyskursów należy widzieć podstawy kształtowania się przedmiotowo-sytuacyjnych **rejestrów** etnicznego języka polskiego, takich jak: rejestr polityczny, religijny, edukacyjny (szkolny), cywilizacyjny (różnych dyscyplin nauki i techniki)⁴. Krótki opis ich czynników sprawczych pozwala zwrócić uwagę na najważniejsze aspekty ich funkcjonowania.

Rejestr polityczny znajduje stałe uwarunkowania w tym, że instytucja władzy i państwa w sposób ciągły zaprzęta świadomość członków wspólnoty im podporządkowanej, co znajduje odzwierciedlenie w ich zachowaniach, w tym również językowych:

I tak obserwacje materiału językowego zgromadzonego w Sstp. i SPXVI wykazały, że w strukturze semantycznej badanego leksemu [*Państwo* – S.D.] zawsze obecne jest pojęcie „władza”.

³ Zob. Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1974, s. 217, 222, 237.

⁴ Termin *rejestr* jest tu używany – zgodnie z uwagami wstępnymi w tym opracowaniu – w znaczeniu zbliżonym do ujęcia J. Bartmińskiego, znajdującym wcześniejsze uwarunkowania m.in. w pracach M.A.K. Hallidaya – por. M.A.K. Halliday, *Categories of the Theory of Grammar*, „Word” 1961, 17, s. 241-292.

W wyniku dalszych analiz ustaliłam, że domenami, z którymi najsilniej się ono wiąże, są: „własność” oraz „wysoka pozycja społeczna”⁵.

Wpływ instytucji państwowych oraz zmian politycznych na język jest stały. Rejestr polityczny obejmuje z jednej strony słownictwo i frazeologię odnoszące się do szeroko rozumianej działalności politycznej, z drugiej zaś przekazy formułowane przez różne grupy użytkowników polszczyzny, biorących udział w szeroko rozumianym życiu politycznym i działalności politycznej⁶. Z racji istoty działań politycznych ważne miejsce w studiach nad rejestrem politycznym zajmują kwestie oddziaływania za pomocą tekstów politycznych, a więc zagadnienia retoryki, perswazji, propagandy i manipulacji językowej⁷.

Zasób (kod) leksykalny rejestru politycznego poszerza się nieprzerwanie, poczynając od okresu staropolskiego po współczesność. W odniesieniu do słownictwa staropolskiego rejestr polityczny zawiera się w kręgu <człowiek a/i instytucja państwa>, np. *dań, korona, kraj, krolewać, krolewicz, krol, książę, plemię, pan, panować, poddany, poseł, przywilej, stolec* ‘tron’, *ślachcic, władnąć, władać*, i liczy ok. 40 podstawowych określeń⁸. Współcześnie ten krąg tematyczny jest proporcjonalnie liczniejszy i obejmuje ok. 160 podstawowych nazw⁹. W ciągu jedenastu wieków rozwoju naszej państwowości i języka niezwykle zwiększyła się przestrzeń publiczna dyskursu politycznego, co jest konsekwencją przemian ustrojowych i kulturowych. Intensywność dyskursu politycznego wzrasta w dziejach wraz z rozwojem poczucia <bycia obywatelem> wśród członków wspólnoty komunikacyjnej, ale repertuar środków językowych rejestru politycznego wykazuje mniejszą dynamikę ewolucji, ponieważ w mniejszym nieco tempie i zakresie poszerza się krąg realiów politycznych.

⁵ J. Legomska, *Organizacja leksyki wokół pojęcia PAŃSTWO w dawnej polszczyźnie: PAŃSTWO – WŁASNOŚĆ*, [w:] *Staropolszczyzna piękna i interesująca*, red. E. Koniusz, S. Cygan, Kielce 2006, t. 1, s. 258 (257-268); szerzej o tym zob. *eadem*, *PAŃSTWO, NARÓD, OJCZYŻNA w dawnej polszczyźnie. Leksykalno-semantyczny opis pojęć*, Katowice 2010.

⁶ Por. S. Dubisz, E. Sękowska, J. Porayski-Pomsta, *Leksykalny kod polityczny we współczesnej komunikacji językowej*, [w:] *Polska polityka komunikacyjnojęzykowa wobec wyzwań XXI wieku*, red. S. Gajda, A. Markowski, J. Porayski-Pomsta, Warszawa 2005, s. 151-165.

⁷ Zob. np. W. Pisarek, *Język służy propagandzie*, Kraków 1976; I. Bajerowa, *Jak oduczamy się mówić i myśleć – czyli o nowomowie w PRL*, [w:] *40 lat władzy komunistycznej w Polsce*, Londyn 1986, s. 186-198 (podpis: Michał Piotr Markowski); J. Bralczyk, *O języku polskiej propagandy politycznej lat siedemdziesiątych*, Kraków 1986; S. Dubisz, *Język i polityka. Szkice z historii stylu retorycznego*, Warszawa 1992; I. Kamińska-Szmaj, *Słowa na wolności*, Wrocław 2001.

⁸ Zob. S. Dubisz, *Język – Historia – Kultura (wykłady, studia, analizy)*, t. I, Warszawa 2002, s. 132-139.

⁹ Zob. *idem*, *Słownik pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej [SPP] – etnosy, cele, rekonosans badawczy*, [w:] *Język – polityka – społeczeństwo. Słownik pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej*, red. S. Dubisz, J. Porayski-Pomsta, E. Sękowska, Warszawa 2004, s. 23-24 (13-27).

Rejestr religijny w dziejach polszczyzny rozwija się szczególnie intensywnie, chociaż jego początek wiąże się nie tyle z samym faktem rozpoczęcia chrystianizacji w 966 roku, ile z upowszechnieniem się w wyższych warstwach społecznych kultury chrześcijańskiej i wykształceniem się elity intelektualnej, co przypada na wiek XIII. Ewolucja rejestru religijnego pozostaje w bezpośrednim związku z rozwojem polskiego języka literackiego, czego wymiernym wyznacznikiem jest to, że wśród staropolskich zabytków języka polskiego najliczniejsze są teksty, które należą do kilku gatunków wypowiedzi o charakterze sakralnym: modlitwy, pieśni, kazania, przekłady *Biblii*, proza hagiograficzna i apokryficzna¹⁰.

Język tekstów sakralnych i język Kościoła były przedmiotem licznych studiów diachronicznych, w których rozpatrywano je jako składniki ewolucji języka etnicznego, mające swoiste cechy stylowe i wnoszące określone wartości ideowe¹¹. Istota rejestru religijnego, ujmowana w aspekcie stylistycznym, komunikacyjnym i pragmatycznym, stanowi przedmiot zainteresowania językoznawstwa polonistycznego w ostatnim trzydziestolecu, a bibliografia prac z tego zakresu liczy już ponad dwa tysiące pozycji¹². Rekapitulując, za opracowaniami, spostrzeżenia na temat cech swoistych tekstów (wypowiedzi) rejestru religijnego, należy wymienić następujące wyznaczniki:

- 1) **funkcja misteryjna** – niewystępująca w innych typach wypowiedzi, wynikająca z tego, że istotą wypowiedzi religijnej nie jest komunikacja z innym człowiekiem, lecz uczestniczenie w *sacrum*;
- 2) specyficzny **układ nadawczo-odbiorczy** wypowiedzi – polegający na tym, że nadawcą jest <ja modlące się> a odbiorcą istota najwyższa – Bóg (Matka Boża, święci, aniołowie);
- 3) **formuliczość postaci wypowiedzi** – związana z ustabilizowaną formą aktów modlitewnych, sakramentalnych i liturgicznych, nieograniczająca jednak autentyczności i kreatywności tych aktów dokonywanych przez każde <ja modlące się>;

¹⁰ Por. W. Wydra, W. Rzepka, *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, Wrocław 1984.

¹¹ Można tu przykładowo wymienić takie opracowania, jak: M. Kamińska, „*Psalterz floriański*”. *Monografia językowa*, cz. 1: *Ortografia, fonetyka, fleksja imion*, Łódź 1981; cz. 2: *Fleksja liczebników, zaimków, czasowników*, Łódź 1991; S. Rospond, *Kościół w dziejach języka polskiego*, Wrocław 1985; M. Cybulski, *Język piętnastowiecznej części „Psalterza floriańskiego”*. *Ortografia, fonetyka, fleksja*, Łódź 1988; M. Karpluk, *Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej*, Kraków 2001.

¹² Zob. tu m.in. I. Bajerowa, *Rola języka we współczesnym polskim życiu religijnym. Wprowadzenie do dyskusji*, [w:] *O języku religijnym*, red. M. Karpluk, J. Sambor, Lublin 1988, s. 9-20; eadem, *Kilka problemów stylistyczno-leksykalnych współczesnego języka religijnego*, [w:] *O języku...*, s. 21-44; eadem, *Swoistość języka religijnego i niektóre problemy jego skuteczności*, „*Łódzkie Studia Teologiczne*” 1994, t. 3, s. 11-17; eadem, *Od Trydentu do Vaticanum Secundum (Porównanie języka dwóch Katechizmów)*, [w:] *Od „Biblii” Jakuba Wujka do współczesnego języka religijnego. Z okazji 400-lecia wydania „Biblii” ks. Jakuba Wujka*, red. Z. Adamek, Ś. Koziara, Tarnów 1999, s. 79-85; I. Bajerowa, J. Puzynina, *Język religijny – aspekt filologiczny*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8, red. A. Szostek, Lublin 2000, s. 19-20.

- 4) **mówienie o niewyraźnym** – polegające na tym, że w tekstach rejestru religijnego przedmiot, o którym się mówi, jest zarazem rzeczywistością, w której mówiący uczestniczy¹³.

Rejestr edukacyjny charakteryzuje się trwającą szczególnie długo w dziejach naszej wspólnoty komunikacyjnej polifonicznością językową. Dotyczy to zarówno jego wektora oświatowego, jak i artystycznego, literatura miała bowiem w historii nie tylko funkcję estetyczną, lecz także – a może przede wszystkim, aż po epokę romantyzmu – dydaktyczną. Do XVI wieku rolę prymarną odgrywała w tym rejestrze łacina – ona bowiem stanowiła główny przedmiot nauczania, a także język, w którym nauczano. Tak było i w szkołach parafialnych, stanowiących pierwszy etap kształcenia, których w XV wieku było na terenie państwa polsko-litewskiego ok. 3000, i tak było na Akademii Krakowskiej, przez którą w XV wieku przewinęło się ok. 18 000 immatrykulowanych scholarów. Również literatura piękna w swych artystycznie dojrzalszych formach znacznie częściej występowała w tzw. nurcie poezji polsko-łacińskiej (Filip Kallimach, Konrad Celtis, Andrzej Krzycki, Jan Dantyszek, Klemens Janicki).

Okres średniopolski przyniósł rozwój literatury pięknej w języku polskim, praktyka dydaktyczna również zaczęła wówczas funkcjonować w tym języku, polszczyzna staje się językiem prymarnym w publicznej komunikacji, ale podręczniki gramatyki języka polskiego powstają po łacinie (P. Statorius-Stojeński, 1568; F. Mymerus, 1583; M. Volckmar, 1594; F. Mesgnien-Meniński, 1649; J.K. Woyna, 1690; B.K. Malicki, 1699). Dopiero wiek XVIII przynosi pierwsze podręczniki po polsku (W. Szyłarski, *Początki nauk dla narodowej młodzieży, to jest gramatyka języka polskiego*, Lwów 1770; S. Nałęcz-Moszczeński, *Snadna, gruntowna, obszerna grammatyka francuska krótko zebrana dla uczących się języka francuskiego w Akademii Wileńskiej*, Wilno 1774), po których następnie zaczną się ukazywać podręczniki dla szkół narodowych zreformowanych przez Komisję Edukacji Narodowej (O. Kopczyński, *Gramatyka dla szkół narodowych*, t. I, II, III, Warszawa 1778-1780).

De facto dopiero oświecenie przenosi rejestr edukacyjny na grunt języka polskiego. Ta praktyka utrwala się – przy wszelkich trudnościach wynikających z zaborów i wojen – w XIX i XX wieku, zatem dyskurs edukacyjny w dziejach polszczyzny przebiegał w sposób znacznie bardziej skomplikowany niż polityczny czy religijny. W XIX wieku powstała cała seria gramatyk szkolnych, których autorami byli między innymi: T. Szumski, Poznań 1809; J. Mroziński, Warszawa 1822; M. Jakubowicz, Wilno, 1823-1825; S.J. Borodzicz, Wilno 1830; A. Zajączkowski, Warszawa 1831; J. Muczkowski, Kraków 1836; F. Żochowski, Warszawa 1838; T. Sierociński, 1839; J.N. Deszkiewicz, Rzeszów 1846; D. Łazowski, Lwów 1849; H. Suchecki, Lwów 1849; E. Sochański, Kraków

¹³ Zob. m.in. R. Grzegorzyczkowa, *Kilka refleksji na temat istoty, zakresu i cech swoistych języka religijnego*, „Poradnik Językowy” 2008, z. 10, s. 3-12.

1861, co ostatecznie doprowadziło do pierwszych podręczników i syntez akademickich oraz prób opisu polskiej terminologii gramatycznej – zob. J. Karłowicz, *Projekt terminologii językoznawczej polskiej*, „Prace Filologiczne”, Warszawa 1885, I, s. 102-120¹⁴.

Nieprzerwany rozwój literatury pięknej w XX wieku oraz dwie reformy systemu oświatowego – tzw. Jędrzejewiczowska w dwudziestoleciu międzywojennym i „permanentna” w drugiej połowie XX wieku – spowodowały, że dyskurs edukacyjny w najnowszych dziejach polszczyzny uległ znacznej intensyfikacji. Inną sprawą jest to, że beletrystyka w tym okresie stopniowo zatracza funkcje dydaktyczne, a sam dyskurs – choć wzbogaca rejestr edukacyjny – w ograniczonym jedynie zakresie daje pożądane społecznie wyniki.

Rejestr cywilizacyjny, na który składają się przede wszystkim systemy komunikacyjne różnych dyscyplin nauki i techniki, rozwijał się w dziejach polszczyzny i polskiej wspólnoty komunikacyjnej w trzech etapach:

- 1) do połowy XVIII wieku (do oświecenia), kiedy to pojawiały się głównie terminy izolowane, bądź ich mikropola;
- 2) do odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 roku, kiedy powstają już zorganizowane systemy terminologiczne, umożliwiające komunikację naukową;
- 3) XX wiek, kiedy zachodzą już zmiany wewnątrz systemów komunikacyjnych poszczególnych nauk, spowodowane ich intensywnym rozwojem¹⁵.

Rozwój nauk powoduje postęp wiedzy, który determinuje z kolei rozwój społeczeństw. Podobnie jest z techniką. Na dzieje języka ma ona wpływ dwojaki.

[...] jej wpływ na ewolucję języka jest [...] pośredni, stanowi ona bowiem początkowe ogniwo w łańcuchu procesów: postęp techniczny → zmiany w przemyśle → zmiany w strukturze społecznej → zmiany językowe. Ale istnieje też wpływ bezpośredni, wielkiej doniosłości, a łączący się w działaniu z poprzednim i wywołujący podobne skutki. To wpływ wynalazków technicznych na zasięg, zagęszczenie i jakość komunikacji językowej¹⁶.

Wpływ dyskursu w zakresie nauki i techniki na rozwój języka jest czworaki. Polega on na:

- 1) wzbogacaniu zasobów słownictwa i środków stylistycznych (np. *aeronauta*, *depesza*, *harmonika*, *obiektyw*, *technologia*, *poruszać się jak automat*, *pracować jak maszyna*, *fundament przyjaźni*, *technika formułowania myśli*);

¹⁴ Por. S. Dubisz, *Terminologia w „Rozprawie o pisowni” Ludwika Czernieckiego*, [w:] *Studia nad słownictwem XX wieku*, red. W. Kupiszewski, Warszawa 1992, s. 26 (21-42).

¹⁵ Zob. S. Gajda, *Wprowadzenie do teorii terminu*, Opole 1990, s. 60-66.

¹⁶ I. Bajerowa, *Technika jako siła napędowa rozwoju języka ogólnopolskiego*, [w:] *Problemy terminologiczne języka polskiego w technice*, Bydgoszcz 1971, s. 3-24; por. *eadem*, *Wpływ techniki na ewolucję języka polskiego*, Kraków 1980.

- 2) ekspansji określonych typów słowotwórczych (np. *potażarnia, pomarańczarnia, ptaszarnia; bibliograficzny, genetyczny, metodologiczny, fizyka, mechanika, technika, abecadłowy, biodrowy, papierowy*);
- 3) przyspieszaniu adaptacji zapożyczeń leksykalnych (np. *automat, barometr, mikroskop, obiektyw, teleskop* ← łac. *automatum, barometrum, microscopium, obiectivum, telescopium*);
- 4) wywoływaniu zmian znaczeniowych wyrazów (np. *ułamek/ułomek, pierścień, przewodnik, chodnik*)¹⁷.

Rejestr cywilizacyjny stanowi wynik ogólnego postępu, a zarazem miernik postępu wspólnoty komunikacyjnej i jej języka. W tym kontekście trzeba podkreślić także to, że w najnowszych dziejach polszczyzny (1939-2000) właśnie tendencje związane genetycznie z tym rejestrem stanowią główne determinanty rozwoju polszczyzny. Za Ireną Bajerową¹⁸ wymienić tu trzeba cztery procesy:

- 1) upowszechnienie języka ogólnego (standardowego);
- 2) demokratyzację języka ogólnego;
- 3) zmiany kanału komunikacji publicznej (literatura → media);
- 4) globalizację (wpływy języka angielskiego).

Zatem w ostatniej fazie dziejów języka polskiego rejestr cywilizacyjny jest konstytutywny dla komunikacji publicznej.

* * *

Dzieje języka polskiego ukazują ich ewolucję od stadiów niższych do wyższych: od stadium lokalnego dialektu plemiennego polszczyzna przechodzi przez stadium regiolektu do roli kodu ogólnopaństwowego, ogólnonarodowego, standardowego. Kolejne warstwy strukturalne rozwijają się w następstwie chronologicznym: fonologia – morfologia – składnia – słownictwo. Podsystem odmian komunikacyjno-stylowych rozwija się od jednego wariantu oralnej codziennej komunikacji do wielości wariantów komunikacyjnych, wyodrębniających się ze względu na kryterium wykształcenia użytkowników języka, formę przekazów (oralna lub graficzna), zasięg terytorialny i społeczny oraz sytuację aktów mowy. Podobne następstwo chronologiczne i funkcjonalne wykazują warianty przedmiotowo-sytuacyjne polszczyzny, czyli jej rejestry: polityczny – religijny – edukacyjny – cywilizacyjny, które co prawda współwystępują w różnych okresach i fazach rozwojowych języka polskiego, jednakże w różnym następstwie i z różną mobilnością.

¹⁷ Przykłady za: I. Bajerowa, *Technika jako siła napędowa...*, s. 4-18.

¹⁸ *Eadem, Zarys historii języka polskiego 1939-2000*, Warszawa 2003, s. 154-155.

Stanisław Borawski w swej pracy pt. *Tradycja i perspektywy. Przeszłość i przyszłość nauki o dziejach języka polskiego*, prezentując ramową periodyzację dziejów polszczyzny, odnosił ją do ewolucji trzech podstawowych odmian komunikacyjno-stylowych polszczyzny, tj. odmiany potocznej, artystycznej i naukowej¹⁹. Sądzę, że nałożenie na siatkę ewolucji tych trzech odmian matrycy przekształceń rejestrów polszczyzny dałoby jakościowo bogatszy i – być może – różniący się od dotychczasowych wyobrażeń obraz dziejów języka polskiego. Z taką intencją niniejszą propozycją ujęcia rozwoju głównych rejestrów polszczyzny przedstawiam.

Bibliografia

- Bajerowa I., *Jak oduczamy się mówić i myśleć – czyli o nowomowie w PRL*, [w:] *40 lat władzy komunistycznej w Polsce*, Londyn 1986, s. 186-198 (podpis: Michał Piotr Markowski).
- , *Kilka problemów stylistyczno-leksykalnych współczesnego języka religijnego*, [w:] *O języku religijnym*, red. M. Karpluk, J. Sambor, Lublin 1988, s. 21-44.
- , *Od Trydentu do Vaticanum Secundum (porównanie języka dwóch Katechizmów)*, [w:] *Od „Biblii” Jakuba Wujka do współczesnego języka religijnego. Z okazji 400-lecia wydania „Biblii” ks. Jakuba Wujka*, red. Z. Adamek, S. Koziara, Tarnów 1999, s. 79-85.
- , *Rola języka we współczesnym polskim życiu religijnym. Wprowadzenie do dyskusji*, [w:] *O języku religijnym*, red. M. Karpluk, J. Sambor, Lublin 1988, s. 9-20.
- , *Swoistość języka religijnego i niektóre problemy jego skuteczności*, „*Łódzkie Studia Teologiczne*” 1994, t. 3, s. 11-17.
- , *Technika jako siła napędowa rozwoju języka ogólnopolskiego*, [w:] *Problemy terminologiczne języka polskiego w technice*, Bydgoszcz 1971, s. 3-24.
- , *Wpływ techniki na ewolucję języka polskiego*, Kraków 1980.
- , *Zarys historii języka polskiego 1939-2000*, Warszawa 2003.
- , Puzynina J., *Język religijny – aspekt filologiczny*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8, red. A. Szostak, Lublin 2000, s. 19-20.
- Borawski S., *Tradycja i perspektywy. Przeszłość i przyszłość nauki o dziejach języka polskiego*, Wrocław 1995.
- Bralczyk J., *O języku polskiej propagandy politycznej lat siedemdziesiątych*, Kraków 1986.
- Cybulski M., *Język piętnastowiecznej części „Psalterza floriańskiego”. Ortografia, fonetyka, fleksja*, Łódź 1988.
- Dubisz S., *Dzieje języka polskiego jako problem badawczy w pracy historyka języka*, „*Poradnik Językowy*” 2009, z. 3, s. 19-34.
- , *Język – Historia – Kultura (wykłady, studia, analizy)*, t. I, Warszawa 2002.
- , *Język i polityka. Szkice z historii stylu retorycznego*, Warszawa 1982.

¹⁹ S. Borawski, *Tradycja i perspektywy. Przeszłość i przyszłość nauki o dziejach języka polskiego*, Wrocław 1995, s. 175-186 i in.

- , „Słownik pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej” [SPPS] – etnosy, cele, rekonesans badawczy, [w:] *Język – polityka – społeczeństwo. Słownik pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej*, red. S. Dubisz, J. Porayski-Pomsta, E. Sękowska, Warszawa 2004, s. 13-27.
- , *Terminologia w „Rozprawie o pisowni” Ludwika Czernieckiego*, [w:] *Studia nad słownictwem XIX wieku*, red. W. Kupiszewski, Warszawa 1992, s. 21-42.
- , Sękowska E., Porayski-Pomsta J., *Leksykalny kod polityczny we współczesnej komunikacji językowej*, [w:] *Polska polityka komunikacyjnojęzykowa wobec wyzwań XXI wieku*, red. S. Gajda, A. Markowski, J. Porayski-Pomsta, Warszawa 2005, s. 151-165.
- Gajda S., *Wprowadzenie do teorii terminu*, Opole 1990.
- Grzegorzczkowska R., *Kilka refleksji na temat istoty, zakresu i cech swoistych języka religijnego*, „Poradnik Językowy” 2008, z. 10, s. 3-12.
- Halliday M.A.K., *Categories of the Theory of Grammar*, „Word” 1961, 17, s. 241-292
- Kamińska M., „Psałterz floriański”. *Monografia językowa, cz. 1: Ortografia, fonetyka, fleksja imion*, Łódź 1981.
- , „Psałterz floriański”. *Monografia językowa, cz. 2: Fleksja liczebników, zaimków, czasowników*, Łódź 191..
- Kamińska-Szmaj I., *Słowa na wolności*, Wrocław 2001.
- Karpluk M., *Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej*, Kraków 2001.
- Klemensiewicz Z., *Historia języka polskiego*, Warszawa 1974.
- Legomska J., *Organizacja leksyki wokół pojęcia PAŃSTWO w dawnej polszczyźnie: PAŃSTWO – WŁASNOŚĆ*, [w:] *Staropolszczyzna piękna i interesująca*, t. I, red. E. Koniusz, S. Cygan, Kielce 2006, s. 257-268.
- , *PAŃSTWO, NARÓD, OJCZYŻNA w dawnej polszczyźnie. Leksykalno-semantyczny opis pojęć*, Katowice 2010.
- Pisarek W., *Język służy propagandzie*, Kraków 1976.
- Rospond S., *Kościół w dziejach języka polskiego*, Wrocław 1985.
- Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław 1993.
- Wydra W., Rzepka W., *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, Wrocław 1984.

Rejestry komunikacyjne w dziejach polszczyzny

Streszczenie: Zastosowanie teorii rejestru językowego do interpretacji dziejów polszczyzny pozwala na wyodrębnienie czterech podstawowych odmian dyskursu publicznego w dziejach języka polskiego i odpowiadających im czterech typów rejestrów komunikacyjnych: politycznego, religijnego, edukacyjnego i cywilizacyjnego. Intencją tego zabiegu jest uszczegółowienie opisu dziejów polszczyzny poprzez nałożenie na płaszczyznę podstawowych odmian stylowych języka (potocznego, artystycznego i naukowego) drugiej płaszczyzny – rejestrów komunikacyjnych.

Słowa kluczowe: rejestr językowy/komunikacyjny: polityczny, religijny, edukacyjny, cywilizacyjny, dyskurs publiczny i jego odmiany, odmiany komunikacyjno-stylowe języka, dzieje języka polskiego

Communication registers in the history of Polish language

Summary: The application of the *language register* theory to the interpretation of the history of Polish language allows to differentiate four basic public discourse variants and four corresponding types of communication registers: politic, religious, educational and civilization. The intention of this procedure is to refine the history of Polish language by imposing a second layer of communication registers on basic stylistic language variants (colloquial, artistic and scientific).

Keywords: communication/language register: politic, religious, educational, civilization, public discourse and its variants, communication-stylistic language variants, history of Polish language